

مقدمه:

نگاهی گذرا به تاریخچه فضا و حقوق بین الملل فضا

بشر از دیر باز در آرزوی تسخیر آسمان‌ها و سفر به کرات دیگر بوده است و این آرزوی دیرین را همواره در افسانه‌ها و داستان‌های کهن بازتاب داده است اما در عرصه واقعیت امکان حقیقی برای گریز از جاذبه زمین عبور از مرز اتمسفر تا اواخر جنگ جهانی دوم مهیا نشد. در خلال جنگ جهانی دوم، آلمان برنامه‌های کاملاً محرمانه‌ای برای ساخت موشک‌های بالستیک با سوخت مایع را در مرکز تحقیقاتی **Peenemunde** در ساحل دریای بالتیک و تحت سرپرستی دانشمند نابغه آلمانی **ورنر فون براون**^۱ در دست اجرا داشت. هدف ساخت موشک بالستیکی بود که توان هدف قرار دادن سواحل جنوبی انگلستان و شهر لندن را از آن سوی دریای مانس داشته باشد و با تضعیف توان رزمی متفقین، پیروزی نهایی را برای رایش سوم به ارمغان آورد. ماحصل تحقیقات فون براون و تیم دانشمندان موشکی آلمان در سال ۱۹۴۴ منجر به تکمیل نسخه عملیاتی موشک بالستیک **V2**^۲ گردید و در اواخر همان سال موشک **V2** با کلاهک جنگی به وزن یک تن، لندن را در هم کوبید و موجی از هراس و شگفتی را در بین صفوف متفقین به راه انداخت. شایان گفتن است که موشک‌های آلمان توان صعود تا ارتفاع نود کیلومتری یعنی آستانه مرز هوا فضا را داشتند و برد عملیاتی آن‌ها حدود ۲۵۰ کیلومتر بود. با این حال پیشروی‌های سریع متفقین در جبهه‌های اروپای غربی بسمت مرزهای آلمان و حملات خردکننده ارتش سرخ در جبهه شرق و نهایتاً فتح برلین موجب شدند تا پیشوا **آدولف هیتلر** نتواند از این سلاح مهیب در جهت نیل به آرزوی ایجاد امپراطوری هزار ساله رایش سوم بهره بگیرد و متعاقب شکست آلمان در بهار سال ۱۹۴۵ بسیاری از موشک‌های شلیک نشده **V2** به همراه تیم دانشمندان موشکی آلمان در اختیار متفقین اعم از آمریکایی‌ها یا روس‌ها قرار گرفتند.

^۱ Wernher von Braun

^۲ Vergeltungswaffe 2

ورنر فون براون طراح اصلی و دانشمند کلیدی در پروژه V2 تسلیم نیروهای آمریکایی شد و خیلی سریع برنامه‌ها و طرح‌های وی برای ساخت موشکی سرنشین دار و بسیار قدرتمندتر از V2 که توان خروج از اتمسفر و چرخش در مدار زمین را داشت مورد توجه آمریکاییان قرار گرفت. وی به همراه اعضای تیم موشکی آلمان تحت تدابیر شدید امنیتی به هیوستون تگزاس منتقل شدند تا آزمایش‌ها و طرح‌های موشکی خود را در آنجا و این بار برای دولت واشنگتن پیگیری کنند. مجموعه تحقیقات فون براون و تیم موشکی او نهایتاً چارچوب توان موشکی ایالات متحده آمریکا را هم در بعد موشک‌های قاره پیمای نظامی و هم در زمینه پروژه‌های اکتشافات فضایی را تشکیل داد که نقطه عطف آن پرتاب موشک آپولو ۱۱ و قدم نهادن انسان بر روی کره ماه بود. در آن سوی دیوار آهنین اتحاد جماهیر شوروی نیز یک نابغه گمنام روس به نام سرگئی کارالیوف^۱، طراح اصلی تمامی پیشرفت‌های خیره کننده اتحاد جماهیر شوروی در عرصه اکتشاف فضا بود. از جمله مهم‌ترین دستاوردهای وی می‌توان پرتاب اولین ماهواره، ارسال اولین فضانورد به فضا و نخستین راه پیمایی انسان در بیرون از سفینه فضایی در مدار زمین را نام برد. ماهواره برهای سایوز که امروزه نیز در ناوگان فضایی روسیه در حال خدمت رسانی هستند از جمله طراحی‌های کارالیوف بوده است.

هم اکنون هزاران ماهواره متعلق به بیش از ۱۵۰ کشور جهان به دور کره زمین در حال گردش اند و بخش عظیمی از زندگی روزمره انسان‌ها در ارتباط مستقیم با تکنولوژی‌های فضایی و تحقیقات علمی انجام شده در ایستگاه‌های فضایی مانند ایستگاه بین‌المللی فضایی^۲ قرار گرفته است. انسان هر روز بیش از پیش فضا را تحت سیطره و اختیار خود می‌گیرد و دامنه اکتشافات و بهره برداری‌های خود را از مدار اطراف زمین نیز فراتر برده و در ماه، مریخ، تیتان، اقمار مشتری و حتی سیارک‌ها و ستاره‌های دنباله دار، به دنبال پاسخ سوالات علمی و در جستجوی منافع خود است.

^۱ Сергей Павлович Королёв

^۲ International Space Station

عصر فضا هیچ گاه از آغاز تا کنون به این حد شکوفایی و تطور نبوده است. امروز حقیقتاً عصر فضا است.

اما به راستی فضا کجاست و حیطة صلاحیت حقوق هوایی در کجا پایان می‌یابد؟

در پاسخ باید گفت که از لحاظ علمی نقطه شروع فضای ماورای جو عبارت است از پایین‌ترین ارتفاعی یک ماهواره می‌تواند با قرار گرفتن در آن به طور کامل و مستمر به دور کره زمین گردش کند. با این توصیف ارتفاع ۱۳۰ تا ۱۵۰ کیلومتری بالای سطح زمین را میتوان به عنوان مرز میان هوا و فضا در نظر گرفت، فضایی که انتهایی برای آن متصور نیست و همه کرات، ستارگان و کهکشان‌ها را در بر می‌گیرد.^۱

حقوق بین‌الملل فضا چیست؟

حقوق فضا عبارت از مجموع مقررات و قواعد بین‌المللی است که بر روابط کشورها با یکدیگر و روابط آنها با سازمان‌های بین‌المللی در زمینه استفاده صلح‌آمیز از فضا و تحقیقات فضایی حاکم است و علاوه بر این، تدوین مجموعه مقررات بین‌المللی بر اساس اصول حقوق بین‌المللی برای تنظیم فعالیت‌های انسان در فضای ماوراء جو و دیگر کرات آسمانی را بر عهده دارد.^۲

از آغازین روزهای عصر فضا، سازمان ملل متحد تلاش‌های بسیاری را برای ایجاد مجموعه‌ای منسجم و مدون از مقررات برای فضای ماورای جو و فعالیت‌های فضایی انجام داد. در ابتدا کشورها به صورت دو جانبه توانستند به توافقات اولیه و اصولی برای ایجاد شاخه‌هایی از حقوق بین‌الملل مرتبط با فضا برسند، اما به هر حال مذاکرات چندجانبه بعدی که با هدف حل و فصل موضوعات و مناقشات مهم‌تر و خاص‌تری انجام گرفت، چندان رضایت‌بخش نبود. از طرف دیگر، نیازی فوری و روزافزون به داشتن مجموعه‌ای کامل و منسجم از تمهیدات حقوقی برای تنظیم فعالیت‌های انسانی در ماورای جو زمین به شدت احساس می‌شد و همچنین این آگاهی به وجود آمد

^۱ خسروی مجید، هوافضا از دیدگاه حقوقی، انتشارات سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳۸۰، ص ۳۵.

^۲ محمودی سید هادی، تصویربرداری ماهواره‌ای در حقوق بین‌الملل، انتشارات شهردانش، تهران، ۱۳۹۰، ص ۶۶.

که جامعه بین‌المللی برای رسیدن به چنین سطحی از تأمین نیازهای حقوقی خود، باید راه زیادی را بپیماید.

به دنبال پرتاب اسپوتنیک به عنوان اولین ماهواره ساخته دست بشر به مدار زمین در سال‌های آغازین نیمه دوم قرن بیستم که گاهی آن را عصر طلایی قانون‌گذاری فضایی می‌نامند، و رشد ناگهانی فعالیت‌های فضایی اتحاد جماهیر سوسیالیستی و ایالات متحده آمریکا مجموعه‌ای از معاهدات چندجانبه برای سامان‌دهی فعالیت‌های فضایی ماورای جو به تصویب رسیدند. با این حال در این معاهدات چندجانبه، بسیاری از موضوعات قابل بحث و مهم مربوط به فضایی ماورای جو و فعالیت‌های فضایی بی‌پاسخ ماند و این خود دلیلی برای نیاز مستمر به قانون‌گذاری و پویایی در این حوزه می‌باشد.^۱

اولین کنوانسیون چندجانبه فضایی با نام معاهده فضایی ماورای جو که در سال ۱۹۶۷ به تصویب تعدادی از کشورها رسید، چارچوب اولیه و بنیانی مستحکم را برای رژیم حقوقی بین‌المللی در زمینه فضایی ماورای جو پایه‌گذاری کرد. این معاهده بیان می‌کند که اکتشاف و استفاده از فضایی ماورای جو می‌بایست در جهت منافع همه کشورها و در حیطه منافع مشترک نوع انسان باشد. طبق این کنوانسیون، فضایی ماورای جو شامل ماه و دیگر اجرام آسمانی، باید برای اکتشاف و استفاده همه کشورها، آزاد باشد. فضایی ماورای جو جزء قلمرو ملی هیچ کشوری نیست. معاهده یاد شده همچنین نصب سلاح‌های هسته‌ای یا هر گونه دیگر از سلاح‌های کشتار جمعی را در فضایی ماورای جو ممنوع اعلام می‌کند و تأکید دارد که ماه و دیگر اجرام آسمانی باید صرفاً جهت اهداف صلح‌آمیز مورد استفاده قرار گیرند. افزون بر این، معاهده فضایی ماورای جو مواردی درباره نجات و بازگرداندن فضاوردان و نیز مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها را در بر دارد. همچنین بر طبق این معاهده، دولت‌هایی که در فضایی ماورای جو فعال هستند باید سازمان ملل متحد و

^۱ خسروی مجید، هوافضا از دیدگاه حقوقی، انتشارات سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳۸۰، ص ۹۹.

جامعه علمی بین المللی را از ماهیت، محل و نتایج فعالیت های خود آگاه نمایند. این معاهده را ۹۱ کشور تصویب نمودند^۱.

معاهده فضایی ماورای جو، پایه و اساسی را برای تمامی کنوانسیون ها و سندهای حقوقی بعدی در زمینه فعالیت های فضایی ایجاد کرد. توافق نامه ۱۹۶۸ درباره نجات و بازگشت فضانوردان در واقع برگرفته از بسط مواد عنوان شده در معاهده فضایی ماورای جو بشمار می رود. کنوانسیون "تعهد بین المللی در مورد خسارات وارده به وسیله اجرام فضایی" مصوب سال ۱۹۷۲، رژیم حقوقی مشروحي را در مورد خسارات ناشی از سقوط اشیای پرتابی به فضا بر سطح زمین و یا ایجاد خسارت به دیگر اشیاء مستقر در فضای ماورای جو ایجاد کرد. کنوانسیون ۱۹۷۵ در مورد ثبت اشیای پرتاب شده به فضای ماورای جو به طور خاص نیاز به ثبت اشیای فضایی را مشخص نمود. معاهده ۱۹۷۹ در مورد فعالیت های کشورها در ماه و دیگر اجرام آسمانی در حالی که تعدادی از اصول مطرح شده در معاهده فضایی ماورای جو را مورد تایید و تاکید مجدد قرار می داد، ماه را به عنوان میراث مشترک بشری اعلام کرد و خواستار ایجاد و شکل گیری یک رژیم حقوقی بین المللی برای تنظیم و مدیریت بهره برداری از منابع طبیعی ماه شد.

در کنار چنین معاهداتی که فقط به فعالیت های فضایی و فضایی ماورای جو اختصاص داشت، جامعه بین المللی توافق نامه ها و معاهدات دیگری را نیز ایجاد کرد که گاهی حاوی مواد و نکات مهمی در مورد فعالیت های فضایی و فضایی ماورای جو بودند که می توان از این میان به یکی از مهم ترین آن ها یعنی معاهده ممنوعیت محدود انجام آزمایش های هسته ای که بعدها تبدیل به معاهده ممنوعیت کامل آزمایش های هسته ای شد، اشاره نمود که در آن انفجار هسته ای در فضای ماورای جو ممنوع اعلام گردید. همچنین کنوانسیون ممنوعیت استفاده نظامی یا هرگونه استفاده خصمانه از

^۱ ژوکوفه جی اف " اصول حقوق فضا"، ترجمه محمود حیدریان، تهران، مجله دانشگاه حقوق و علوم سیاسی تهران، تابستان و پائیز ۱۳۵۱، ص ۷۸.

فنون تعدیلات محیطی^۱، استفاده از این شیوه ها را با هدف تغییر در دینامیک، ترکیب یا ساختار فضایی ماورای جو ممنوع می‌کند. کنوانسیون مخابرات بین المللی نیز حاوی موادی در ارتباط با مخابرات فضایی است.^۲

با این حال، نباید پنداشت که کنوانسیون ها و معاهدات یاد شده نیاز جامعه بین المللی به ارائه مقررات لازم در زمینه های فضایی ماورای جو و فعالیت های فضایی را برآورده کرده است.

حتی در همان عصر طلایی تصویب مقررات حقوقی فعالیت های فضایی نیز بسیاری از مسائل اساسی بی پاسخ ماند و تبیین آنها به بعد موکول شد. از جمله می توان به چگونگی تعریف جامع از نقطه شروع فضایی ماورای جو و یا خصوصیات و نوع استفاده از مدارهای زمین آهنگ^۳ اشاره نمود که هنوز هم در دستور کار کمیته استفاده صلح آمیز از فضایی ماورای جو سازمان ملل متحد (کوپس) باقی مانده است. کاملاً واضح است که پیشرفت های روزافزونی که در زمینه فناوری فضایی و راه های اکتشاف و بهره برداری از فضایی ماورای جو صورت گرفته است، نیاز به بازنگری در معاهدات و نیز ارائه مقررات حقوقی جدید را دو چندان می‌کند. یکی دیگر از موضوع های بسیار مهم در دستور کار کوپس، تنظیم مقررات و ضوابط جامع و کامل در مورد استفاده از منابع انرژی هسته ای در فضایی ماورای جو است. در سطحی کلی تر، افزایش حضور کشورها در فضا نیازی فوری به ایجاد قواعد و رویه هایی برای جلوگیری از آلودگی فضایی ماورای جو ناشی از فعالیت های فضایی را بیش از پیش ملموس ساخته است. پیشرفت توانایی های

^۱ Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, United Nations, and Geneva: 18 May 1977.

^۲ ژوکوف جی اف " اصول حقوق فضا"، ترجمه محمود حیدریان، تهران، مجله دانشگاه حقوق و علوم سیاسی تهران، تابستان و پائیز ۱۳۵۱، ص ۷۹.

^۳ این مدار در ارتفاع ۳۵۷۸۶ کیلومتر بالاتر از سطح دریا و دقیقاً بر فراز خط استوای زمین قرار دارد. سرعت دورانی لازم برای تزریق یک ماهواره به این مدار، با سرعت چرخش زمین به دور خود برابر بوده و بنابراین ماهواره ای که در این مدار قرار دارد از نگاه فردی که روی زمین ایستاده است، ثابت به نظر می‌رسد. از این خصوصیت بارز مدار زمین ایستور به منظور مخابره رادیویی و تلویزیونی استفاده می‌کنند. به همین دلیل است که دیش های آنتن های گیرنده امواج از ماهواره ها به صورت ثابت نصب شده و به موتور برای حرکت دادن مداوم نیاز ندارند. منبع: مدار زمین ثابت

<http://fa.wikipedia.org/wiki/>

فضایی در بعد تجهیزات و سیستم‌های نظامی قابل استفاده در فضا، پاسخی مناسب، کامل و دقیق را از جامعه بین‌المللی برای جلوگیری از مسابقه تسلیحاتی در سطح فضایی ماورای جو طلب می‌کند.

مضافاً بر موارد فوق، مسایل بسیار مهمی وجود دارد که تنها با قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد سامان‌دهی شده‌اند. از این جمله می‌توان به مسأله استفاده از ماهواره‌ها برای پخش مستقیم تلویزیونی و یا سنجش از دور اشاره کرد. همچنین بر طبق معاهده ماه، کشورهای عضو متعهد می‌شوند که رژیم بین‌المللی شامل روش‌های صحیح برای مدیریت منابع طبیعی ماه ایجاد کنند. بر طبق این معاهده، ده سال پس از لازم‌الاجرا شدن، مسأله بازنگری معاهده می‌باید در دستور کار مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار گیرد. این مسأله باز هم تأییدی است بر نیاز به استمرار در نظام مند سازی حقوقی عرصه فعالیت‌های فضایی و فضایی ماورای جو.

موضوع اکتشاف و استفاده از فضایی ماورای جو مسأله‌ای جهانی است که همه اعضای جامعه جهانی به گونه‌ای از آن تأثیر می‌پذیرند. در این راستا، معاهده فضای ماورای جو ساختاری حقوقی را شکل می‌دهد که در بررسی‌های بعدی ما حائز کمال اهمیت است. معاهده فضای ماورای جو بر منافع مشترک همه انبای بشر در اکتشاف و بهره‌گیری صلح‌آمیز از فضایی ماورای جو تأکید می‌کند. از منظر حقوقی-سیاسی، این معاهده زمینه لازم را برای مشارکت موثر و کامل همه کشورها در فرآیند تصمیم‌سازی در مورد مسایل مرتبط با فضایی ماورای جو فراهم می‌کند بنابراین، اگر بخواهیم واقع‌بینانه به قضیه نگاه کنیم فرآیند تصمیم‌سازی و تبیین مقررات حقوقی برای مسایل مربوط به فضایی ماورای جو تنها می‌باید از طریق گفتگوهای چندجانبه که منجر به شکل‌گیری رژیمی حقوقی در گستره جهانی شود، صورت گیرد. نیاز به ایجاد هنجارهای حقوقی قابل قبول برای همه دولت‌های ذینفع در فعالیت‌های فضایی و فضایی ماورای جو منجر به اتخاذ شیوه‌ی اجماع (اتفاق آراء) در مذاکرات چندجانبه برای قاعده‌سازی حقوقی مربوط به امور فضایی شده است.

از زمان ۱ انعقاد معاهده فضاي ماوراء جو در سال ۱۹۶۷ تا به امروز، نحوه استفاده از فضا بر اساس دكترين *res communis*^۱ تنظيم گرديده است كه بر طبق آن تمامي اجرام سماوي اعم از كرات، سيارات، خرده سياركها و حتي فضاي خالي ماوراء جو كه سفاين و ماهواره ها در آن قرار دارند به مثابه ميراث و اموال مشترك تمامي ابناء بشر تلقى شده و هيچ دولت يا فرد حقيقي يا حقوقي صلاحيت اعمال مالكييت شخصي بر آنها را نداشته و نخواهد داشت. علاوه بر جنبه هاي علمي و انساني مستتر در معاهده فضاي ماوراء جو، بعضي رويكردهاي نظامي و تسليحاتي نيز در آن گنجانده شده است كه بر اساس آنها، هرگونه فعاليت نظامي در ماوراء جو ممنوع اعلام گرديده است و دولت ها مجاز به نصب و يا به كارگيري تسليحات نظامي و حتي آزمايش آنها در فضا نيستند.

با توجه به فضاي سياسي و اجتماعي جهان در سال هاي دهه شصت ميلادي كه مقارن با ازدياد رقابت هاي تسليحاتي دو بلوك شرق و غرب به رهبري اتحاد جماهير سوسياليستي و ايالات متحده آمريكا بود، اين معاهده را بايد اقدامي مثبت در جهت جلوگیری از اشاعه سلاح های امحاء جمعی و استقرار آنها در ماوراء جو به حساب آورد و آن را گامی در جهت تنش زدایی از عرصه سیاست دو قطبي جهان آن روز دانست. نکته اينجاست كه بعد از فروپاشي بلوك شرق فضاي سياسي و به تبع آن نوع تهديدات نظامي نيز تغيير کرده است. اگرچه اصل حاكم بر معاهده فضاي ماوراء جو باعث پيدايش مجموعه متعددي از عهدنامه هاي فرعي مرتبط با فضا گرديده كه به نوبه خود نقش مؤثري در تسهيل اكتشافات فضايي داشته اند اما حاكميت دكترين *res communis* امكان ظهور نوآوري در مسائل مرتبط با فضا را مشخصاً در دو زمينه بسيار مهم محدود کرده است. اين دو زمينه عبارتند از مقوله امنيت در فضا، مسئله حقوق مالكييت شخصي و تجاري سازي فضاي ماوراء جو

^۱ Nicolas Matesco "Space Law", Encyclopedia of Public International Law,, Vol 11, North-Holland , 1989, p.301.

که با توجه به وسعت موضوعی این مقولات ، در این تحقیق به بررسی موضوع نخست بسنده میکنیم.

امنیت در فضای ماورای جو چه معنایی دارد؟

بسیاری از حقوق دانان بین المللی مسائل مختلفی مانند افزایش زباله های فضایی و یا اختلال در فرکانسهای مخابراتی تجهیزات ماهواره ای (پارازیت) را از مصدب تهدیدات فراروی امنیت در فضا عنوان کرده اند اما در این میان مبحث اختلال در استفاده های صلح آمیز از فضا از طریق توسل به قوای نظامی و یا زمینه سازی برای استقرار و بکارگیری تسلیحات فضایی بعنوان بزرگترین تهدید فراروی امنیت در فضای ماورای جو مورد اجماع و اتفاق نظر حقوقدانان برجسته بین المللی است. از این منظر در این نوشتار اهم مباحث بر روی شناسایی تهدیدات نظامی فراروی مقوله امنیت در فضا تمرکز یافته و رویکرد حقوق بین الملل در این خصوص تبیین شده است.

همانگونه که قبلاً اشاره شد، معاهده فضایی ماوراء جو برای فعالیت های نظامی محدودیت قائل شده است و انجام اقدامات عملیاتی برای حفظ امنیت ملی در فضا مانند استقرار تسلیحات دفاعی در فضا را ممنوع اعلام کرده است. چنین رویکردی از سوی طراحان معاهده ۱۹۶۷ را باید در واکنش به طرح های مسکو و واشنگتن برای انتقال سیستم های اتمی به فضا برای بمباران خاک دشمن از طریق تسلیحات مستقر در مدار زمین، تلقی و بررسی نمود. به هر حال در جهانی که هم اکنون در آن به سر می بریم ، استفاده از فضا نسبت به آنچه که در زمان جنگ سرد وجود داشت توسعه بسیار بیشتری یافته است. امروزه تمامی زوایای زندگی، از مخابرات تلفنی گرفته تا بازارهای تجاری و ناوبری وسایط نقلیه به نحو فزاینده ای از تکنولوژی های مرتبط با فضا تأثیر گرفته است و ماهواره های مختلف، زمان و فاصله را برای تبادل اطلاعات از میان برداشته اند. حفظ امنیت این تجهیزات مستقر در مدار زمین از گزند آسیب های احتمالی از درجه اول اهمیت برخوردار است

زیرا تخریب آن‌ها نه تنها يك تهديد امنیتی بسیار سهمگین خواهد بود بلکه انهدام سیستم‌های اقتصادی کشورهاي گوناگون را نیز به دنبال خواهد داشت.

سلاح‌های نوینی که به سلاح‌های ضد ماهواره‌ای موسوم هستند بزرگترین تهديد فراروی تجهیزات و ماهواره‌های مستقر در مدار زمینی بشمار می‌روند. اگرچه معاهده ۱۹۶۷ این نوع سلاح‌ها را نیز مشمول قاعده ممنوعیت ساخت و تولید و به‌کارگیری قرار داده است اما واقعیت آنست که در گذشته کشورهاي مختلف بلا انقطاع به تحقیق و توسعه طرح‌های فوق سري برای تولید و به‌کارگیری چنین سلاح مخربي مبادرت ورزیده‌اند و در حال حاضر نیز به اقدامات خود ادامه می‌دهند. نمونه بارز این مدعا را می‌توان در اقدام اخیر دولت چین در سال ۲۰۰۵ در خصوص آزمایش اولین نمونه تاکتیکی سلاح ضد ماهواره و نابودسازی يك ماهواره مستعمل در مدار از طریق شلیک از زمین مشاهده کرد. راهکارهاي حقوقي متعددي برای حمایت از کنترل دولت‌ها بر سیستمها و تجهیزات فضایی مستقر در مدار زمین پیشنهاد شده است اما واقع‌گرایانه ترین این راهکارها که مورد حمایت جمع فراوانی از حقوق‌دانان بین‌المللی می‌باشد برای این پایه استوار است که همان‌گونه که برای جزایر مصنوعی ساخته دست بشر در آب‌های آزاد محدوده امنیتی مشخصی (۵۰۰ متر) تعیین می‌گردد، برای ماهواره‌ها و تجهیزات فضایی نیز محدوده‌ای تعیین شود که تحت حاکمیت دولت مالک ماهواره و یا تجهیزات فضایی قرار گیرد و بدین طریق مرزى مجازي را برای حفاظت از اموال دولت‌ها در فضا در نظر گرفت تا بتوان در صورت هرگونه تجاوز و پایمال شدن این مرز مجازي دولت یا فرد خاطی را مسئول دانست. بکارگیری این رویکرد می‌تواند استقرار سلاح و نظامات امنیتی در فضا را نیز از دیدگاه حقوقی مجاز و موجه بنماید.^۱

^۱مایکل اکهرست، حقوق بین‌الملل نوین، ترجمه بهمن آقایی، ناشر دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، ۱۳۷۳، ص ۲۰۷.

کاملاً آشکار است که اتخاذ چنین راهکار مفیدی در حالی که اصل مالکیت همگانی تمامی کشورها به طور مساوی بر فضای ماوراء جو حاکم است و هر گونه تحرک نظامی در آن غیر مجاز اعلام شده مقدر و میسر نمی‌باشد.

خطر دیگری که اموال دولت‌ها را در فضا مورد تهدید قرار می‌دهد، تروریسم بین‌المللی است. واقعه یازدهم سپتامبر این هشدار را برای جهانیان طنین انداز کرد که فعالیت‌های تروریستی بر خلاف آنچه که در گذشته وجود داشت، بسیار پیچیده‌تر و وسیع‌تر شده است علاوه بر اینکه این امکان وجود دارد که همان تروریست‌هایی که به دنبال کسب سلاح‌های مخرب شیمیایی، میکروبی و یا حتی اتمی برای پیگیری مقاصد خود هستند بتوانند با کسب تکنولوژی فضایی از فضای ماورای جو برای اجرای اهداف خود بر ضد بشریت بهره ببرند. برای پیشگیری از چنین احتمال مهیب و رعب‌آوری، لازم است تا فعالیت‌های فضایی شدیداً تحت نظارت و کنترل قرار گیرند تا هرگونه تلاش برای اقدامات خرابکارانه در فضا را در نطفه نابود و خنثی ساخت. البته چنین اقداماتی نیازمند انجام فعالیت‌های نظامی در فضا هستند و این دقیقاً همان مقوله ایست که قاعده مالکیت همگانی بر فضا یا **res communis** با آن به مخالفت برخاسته و سعی در حذف آن دارد.

علت انتخاب موضوع امنیت در فضا از دیدگاه حقوق بین‌الملل

بر اساس مطالب مطروحه فوق می‌توان چنین استدلال کرد که نظام حقوق بین‌الملل فضا از نقطه نظر رویکردهای امنیتی به منظور تأمین زیر ساختهای امنیتی لازم برای پیشبرد فعالیت‌های صلح آمیز در فضای ماورای جو و جلوگیری از تهدید اصل خدشه ناپذیر اختصاص فضا برای منافع و مصلحت جامعه بشری از کمبودها و نقایص عدیده ای رنج می‌برد.

عمده‌ترین این کمبودها را می‌توان در چارچوب مباحث زیر برشمرد:

• رویکرد سلبی ناکارآمد حقوق بین‌الملل در قبال حیطة‌های اصلی تهدید کننده امنیت در فضا و

عدم درک واقعیات عینی فعالیت‌های کشورهای در فضا

- عدم تشریح تهدیدات فرا روی امنیت در فضای ماورای جو متناسب با پیشرفت‌های تکنولوژیک به ویژه در بخش استفاده‌های نظامی و تسلیحاتی جدید
 - ارائه نکردن سازوکار حقوقی قابل اتکاء برای مقابله با استفاده‌های نظامی از فضا و نبود ضمانت اجرای کافی برای اجرای ساز و کار حقوقی موجود
 - نبود اجماع جهانی برای دستیابی به یک نظام جامع و لازم‌الاجرا برای منع همه جانبه استفاده‌های نظامی از فضا و تبیین چارچوب حقوقی متقن برای برقراری امنیت در فضا بر اساس حقوق بین‌الملل
- در این نوشتار سعی شده است تا مباحث فوق مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد تا ضمن تبیین نظام حقوقی موجود در مورد فضای ماوراء جو و شناسایی نکات قوت و ضعف آن بتوان پیشنهاد‌های جامع و کاربردی لازم را برای تأمین امنیت در فضا در چارچوب تبیین یک معاهده جدید ارائه نمود.
- در معاهده پیشنهادی امنیت در فضای ماورای جو ضمن تأکید بر اصول حقوق بین‌الملل نظریات عملی و منطبق با واقعیات موجود در عرصه فعالیت‌های نظامی و پروژه‌های تهدید کننده امنیت در فضا ارائه شده و تلاش گردیده تا با شناسایی نقاط ضعف کنوانسیون‌ها و معاهدات پیشین راهکاری را مطرح نمود که به نوبه خود از ضمانت اجرای کافی در عرصه بین‌الملل برخوردار بوده و بتواند نه تنها کشورهای متعاقد در معاهده جدید بلکه حتی کشورهای ثالث را نیز از طریق ترغیب و تشویق به همکاری و رعایت قواعد حقوقی پیشنهادی برای حفظ امنیت در فضا وادار و متمایل نماید.
- بهر تقدیر جهان آینده شاهد رشد و توسعه فعالیت‌های بشر در فضا نه فقط در عرصه اکتشاف و پروژه‌های علمی بلکه در زمینه استفاده‌های تجاری از فضا و ورود بخش خصوصی به عنوان یکی از بازیگران اصلی فعالیت‌های فضایی خواهد بود و این امر می‌طلبد که عرصه فضای ماورای جو

مکانی امن و عاری از تهدیدات امنیتی بالاخص تهدیدات نظامی و سلاح‌های مخرب مستقر فضا باشد تا کشورها بدون نگرانی از حمله و تهدید تجهیزات فضایی آزادانه به پیشبرد فعالیت‌های صلح آمیز بپردازند و بخش خصوصی نیز با انجام سرمایه‌گذاری‌های لازم به متنوع‌سازی اقدامات تجاری به ویژه در بخش ماهواره‌ای، استخراج منابع معدنی اجرام سماوی و حتی توریسم فضایی دست زند.

رویکرد اصلی در تحریر این نوشتار پرهیز از زیاده‌گویی و تمرکز بر روی اهم مباحث مرتبط با مقوله امنیت در فضا بوده و اهتمام خاصی مبذول ارائه مباحث به شکل علمی و حقوقی به منظور تشریح موضوع بر پایه سیر تطور تاریخی و منطبق با ادله و استنتاجات واضح و غیر پیچیده گردیده است هر چند که با توجه به حجم وسیع مطالب و عدم امکان گذر از مباحث کلیدی، شاهد حجم نسبتاً زیاد تحقیق می‌باشیم که به نوبه خود موید اهتمام نگارنده به تبیین و تصریح موضوع به شیوه‌ای کامل و گویا می‌باشد. به اعتقاد نگارنده طرح و بررسی مطالب عنوان شده در این نوشتار می‌تواند راه گشای سیاست گذاران و استراتژیست‌های کشورمان در قبال مسائل امنیتی مرتبط با فضای ماورای جو باشد و در ایجاد دید کلی درباره نحوه اتخاذ راهکارهای سیاسی و حقوقی ایران در محافل تصمیم‌سازی بین‌المللی مثمر ثمر واقع شود و حتی کار تا بدان جا پیش برود که جمهوری اسلامی ایران خود از پیشگامان تهیه پیش‌نویس و تصویب معاهده جدید امنیت در فضای ماورای جو در نهادهای بین‌المللی به ویژه سازمان ملل متحد گردد.

سوابق تحقیقی

در خصوص مقوله امنیت در فضای ماورای جو تا کنون تحقیقات موسعی در سطح محافل علمی و دانشگاه‌های معتبر جهان صورت پذیرفته است که از مهمترین آنها میتوان به موارد زیر اشاره

کرد:

۱. سازمان مطالعات امنیت فضایی وابسته به دانشگاه مک گیل کانادا، هر ساله بولتن تخصصی ویژه ای را با عنوان **space security index** منتشر و در آن به بررسی تهدیدات فراروی امنیت در فضا و نتیجه اقدامات بین المللی برای رفع آنها در قالب گزارشی علمی تحقیقاتی میپردازد. این موسسه دارای سایت اینترنتی به آدرس: www.spacesecurity.org میباشد.

۲. مرکز صیانت از اطلاعات، یک نهاد غیر انتفاعی و عضو انستیتوی امنیت جهانی^۱ است که با برگزاری جلسات هم اندیشی و اطاقهای فکر به بررسی و تحقیق درباره عمده ترین تهدیدات فراروی امنیت ملی ایالات متحده آمریکا از دیدگاه آزادی ارسال و دریافت اطلاعات در سطح داخلی و بین المللی میپردازد. از سال ۱۹۷۱ به این سو، مباحث مرتبط با استقرار تسلیحات در فضای ماورای جو و عوامل مختل کننده استفاده صلح آمیز از فضا نیز در زمره سرفصلهای تحقیقاتی این مرکز قرار داشته است. مجموعه کتب و نشریات این مرکز در مجله معتبر *Defense Monitor* به چاپ میرسد.

۳. انستیتوی حقوق هوا- فضای دانشگاه لایدن هلند از جمله موسسات آکادمیکی است که اهتمام ویژه ای را مبذول مقوله حقوق نوین حمل فضا داشته و تا کنون چندین کارگروه تکنیکی- حقوقی را با هدف بررسی عوامل تهدید کننده امنیت در فضا مانند زباله های فضایی و تسلیح فضا برگزار کرده است.

۴. کتاب " امنیت مشترک در فضای ماورای جو و حقوق بین الملل"^۲ نوشته Detlev Wolter مهمترین اثر چاپ شده در زمینه بررسی تخصصی امنیت در فضا از دیدگاه حقوق بین الملل است که در آن نظرات مختلف علمای علم حقوق در این باره ارائه شده است.

¹ World Security Institute, (available at: www.worldsecurityinstitute.org/), last visited at: 4/7/2011.

² Common security in outer space.

۵. در آثار مطبوع داخلی نیز میتوان به مقاله دکتر حبیب الله سهامی نوش آبادی، تحت عنوان " تحول فضا به عنوان بعد چهارم امنیت ملی " اشاره کرد. در این مقاله ارتباط تکنولوژی های فضایی با ابعاد مختلف امنیت ملی مورد تشریح قرار گرفته است.

سوال اساسی

آیا نظاً م حقوقی بین الملل موجود میتواند بطور کامل تامین کننده امنیت در فضای ماورای جو باشد؟

فرضیه

حقوق بین الملل فضا ی موجود رویکردی سلبی و غیر جامع دارد و نمیتواند نیازهای امنیتی امروز را در استفاده های صلح آمیز از فضای ماورای جو را تامین کند. لذا لازم است تا معاهده جدیدی برای تبیین دقیق و عمیق این موضوع تهیه و به تصویب برسد.

روش تحقیق

روش اصلی گردآوری مطالب در این نوشتار مبتنی بر روش کتابخانه ای شامل استفاده از کتب ، مقالات و اسناد بین المللی بوده است .

طرح پایان نامه

نوشتار حاضر مشتمل بر سه فصل است که اهم عناوین مطروحه در آن به شرح زیر است:

فصل اول: ساختار حقوقی و سازمانی امنیت در فضا و تهدیدات فرا روی آن.

در این فصل امنیت در فضا از دیدگاه قواعد و مقررات سازمانها و نهادهای بین المللی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

فصل دوم: استفاده های نظامی ، تهدیدی در برابر امنیت در فضا .

در این فصل مسئله استقرار تسلیحات در فضا و استفاده های نظامی از تکنولوژیها و تجهیزات فضایی بعنوان تهدید اصلی امنیت در فضا مطرح گردیده و رویکرد حقوق بین الملل نسبت به آن مورد کنکاش قرار گرفته و نکات ضعف و قوت حقوق بین الملل در مواجهه با استفاده های نظامی از فضا بیان گردیده است.

فصل سوم: ضرورت تبیین یک معاهده جدید برای برقراری امنیت در فضا .

در این فصل با استعانت از نتایج بدست آمده در فصول قبل راهکار اساسی برای تامین و حفظ امنیت در فضا در قالب تدوین یک معاهده جدید و الزام آور بین المللی دیده شده و تلاش گردیده تا ویژگیها و اقتضائات چنین معاهده ای بیان گردد.

نتیجه مطالب و مباحث و نتایج مستحصله، در پایان این نوشتار و تحت عنوان استنتاج برای مطالعه خوانندگان محترم جمع بندی گردیده است.

خاطر نشان می سازد به منظور طبقه بندی کاربردی مطالب مطروحه در این نوشتار ، هر فصل به سه گفتار تقسیم شده و هر گفتار به سه یا چهار بخش منقسم گردیده است.

فصل اول :

ساختار حقوقی و سازمانی امنیت در فضا و تهدیدات فرا روی آن

در این فصل به بررسی روند تطور مقولات مرتبط با امنیت در فضا مانند توافقات

بین‌المللی، الزامات حقوقی و تأثیراتی که از محل کارکردهای سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی ایجاد

شده‌اند خواهیم پرداخت .

گفتار اول: نگاه کلی به امنیت در فضا

امنیت دارای معانی مختلف و متنوعی است که از آن جمله می‌توان به مواردی مانند امنیت اجتماعی، امنیت غذایی، امنیت ملی و نهایتاً امنیت بین‌المللی اشاره کرد. در این نوشتار سعی شده تا با تشریح مفهوم امنیت در فضای ماورای جو و تحلیل آن بر اساس نظام حقوق بین‌الملل به درک جامعی از معنای امنیت در فضا و همچنین تهدیدات فرا روی آن دست یافت. بر این اساس کار خود را با ارائه تعریف امنیت بین‌الملل و نقش فضای ماورای جو در تأمین و حفظ مقوله امنیت بین‌الملل با دیدگاهی از منظر دانش حقوق آغاز می‌کنیم و به پیش خواهیم رفت.

الف- مفهوم امنیت بین‌الملل

واژه **Security** در زبان انگلیسی از واژه لاتینی **Secure**¹ منشعب گردیده است که در زبان فارسی معادل‌هایی چون امن، محفوظ، مطمئن، محفوظ داشتن، تأمین کردن و ... برای آن آورده می‌شود. به طور کلی واژه امنیت عمدتاً به نوعی احساس روانی اطلاق می‌گردد که در آن به علت میرا بودن از ترس، وضعیت آرامش و اطمینان خاطر حاصل می‌گردد. پدیده‌هایی که ممکن است باعث ترس شده و آرامش و اطمینان خاطر افراد را مختل سازند، بسیار متعدد و در عین حال پیچیده‌اند. با گذشت زمان و ایجاد تغییراتی در توقعات و نیازهای انسان‌ها، متغیرهای جدیدی برای تعریف امنیت وارد عرصه می‌شوند. برای مثال امروزه پدیده‌هایی چون تخریب محیط زیست از مهم‌ترین عوامل بر هم زنده امنیت بشر تلقی می‌شود در حالی که تا صد سال پیش چنین چیزی اصلاً متصور نبود. هر چند در مفهوم کلی، امنیت به بر حذر بودن از خطرانی اطلاق می‌گردد که منافع و ارزش‌های انسان‌ها را مورد تهدید قرار می‌دهد، اما ماهیت آن در سطوح مزبور پیوندی تنگاتنگ به همدیگر دارند. اصولاً با گذشته زمان و پیچیده تر شدن ساختار اجتماعات بشری، سطح وابستگی متقابل امنیتی میان انسان‌ها نیز بالاتر رفته است به طوری که اصطلاحاتی چون امنیت

¹ 1525-35; < Latin *sēcūrus* carefree, equivalent to *sē-* [se-](#) + *cūr* (a) care (see [cure](#)) + -us adj. suffix; (available at: <http://dictionary.reference.com/browse/secure>) last visited at: 3.7.2010.

ملی، امنیت بین‌المللی و امنیت جهانی وارد قاموس مطالعات امنیتی گردیده‌اند. پس از انعقاد قرارداد وستفالی در سال ۱۶۴۸^۱ و شکل‌گیری نظام دولت-ملت، مفهوم امنیت ملی برجسته گردید. با گذشت زمان و تشدید تعاملات میان دولت-ملت‌ها مفهوم امنیت بین‌المللی مورد توجه ویژه محققان سیاست بین‌المللی واقع گردید. امروزه نیز برخی محققان با زیر سؤال بردن ساختار محدود امنیتی ملی، از واژه‌هایی چون امنیت جهانی و امنیت بشری صحبت می‌نمایند. از طرف دیگر در حوزه محتوایی امنیت نیز تحولاتی به وقوع پیوسته است. از آغاز دوره نظام وستفالیایی تا دهه‌های اخیر امنیت بین‌المللی عمدتاً در قالب امنیت نظامی تعریف می‌گردید، در حالی که امروزه محوریت امنیت نظامی زیر سؤال رفته است و امنیت بین‌المللی در ابعاد مختلف سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی تعریف می‌گردد. باری بوزان^۲ از محققان برجسته مطالعات امنیتی مقوله امنیت را که غالباً در شکل امنیت بین‌المللی تعریف می‌گردد، به پنج مقوله تقسیم نموده است که عبارتند از: نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و زیست‌محیطی. به‌طور خلاصه امنیت نظامی به اثرات متقابل توانایی‌هایی تهاجمی و دفاعی مسلحانه دولت و نیز برداشت آن‌ها از مقاصد یکدیگر مربوط است؛ امنیت سیاسی بر ثبات سازماندهی دولت‌ها، سیستم‌های حکومتی و ایدئولوژی‌هایی ناظر است که به آن‌ها مشروعیت می‌بخشد؛ امنیت اقتصادی یعنی دسترسی به منابع، مالیه و بازارهای لازم برای حفظ سطوح قابل‌قبولی از رفاه و قدرت دولت؛ امنیت اجتماعی، به قابلیت لازم برای حفظ الگوهای سنتی زبان، فرهنگ، مذهب، هویت و عرف ملی مربوط است؛ و امنیت زیست‌محیطی نیز بر حفظ محیط زیست بشری به عنوان سیستم پشتیبانی ضروری که تمامی حیات بشری بدان متکی است، ناظر می‌باشد. این پنج بخش جدا از یکدیگر عمل نمی‌کنند، بلکه هر یک از آن‌ها دارای نقش مهمی در درون چارچوب مفهوم امنیت بوده و از طریق ارتباطات قوی همگی به همدیگر متصل هستند. ممکن است برخی تصور نمایند که امنیت از نگاه دولت-ملت‌ها اهدافی چون

^۱ Peace of Westphalia (available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Peace_of_Westphalia) last visited at: 12.5.2010.

^۲ باری بوزان؛ مردم، دولت‌ها و هراس؛ ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی؛ تهران پژوهشکده راهبردی، ۱۳۷۸، ص ۳۴.